

Healthy Lifestyle and Sport in Educational Institutions
Здравословен начин на живот и спорт в образователните институции

ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО НА ИЗВЪНУЧИЛИЩНИТЕ ЗАНИМАНИЯ СЪС СПОРТ И ФИЗИЧЕСКО ВЪЗПИТАНИЕ (НАШИТЕ ДЕЦА – НАШЕТО БЪДЕЩЕ)

Лозан Митев

Национална спортна академия „Васил Левски“

Резюме. Задачата на този текст е да представи гледни точки за анализ и преценка ефективността и значението на извънучилищните занимания със спорт за младото поколение в училищна възраст и да представи идеи за решения на сложните противоречия и проблеми, свързани с пълноценното двигателно развитие на младите хора. Основната цел на посланието е да се предпазва младото поколение от всякакви експерименти, влияния, начинания и амбиции на организации, институции и личности за експлоатация на двигателната активност и свободното време на децата и учителите за цели и интереси, които са противни на педагогическата стойност на спорта и не допринасят за физическото и общото възпитание на младите хора.

Keywords: effectiveness, importance, extra-curricular sports activities, motor development, motor activity, young people

Постановка на проблема

На образователната система е възложено правото, но и **отговорността** за цялостното развитие на човешката личност от 6 до 19 година, като в това развитие се разбира и отговорността за изграждане на двигателната култура на личността с оглед опазване на здравето и пълноценната социална реализация на личността¹⁾. Законовото устройство на тези въпроси все още не е осигурило действителна гаранция за пълноценното осъществяване на тази мисия в редица направления, едно от които е свързано с осигуряване на пълноценно телесно развитие и възпитание на младите хора.

Нарастващият поток от обезпокоителни информации и анализи за тревожното здравословно състояние на младото поколение, намаляващата мотивация и участие в системна спортна дейност, ниското равнище на двигателна годност и култура сред учениците, ориентацията към хедонистичен модел на поведение и др. показват само непосредствените измерения на задълбочава-

щия се проблем с неуспеха на модела за физическо възпитание и спорта сред младите хора.

Това показва, че нормативната база, управлението и функционирането на отговорните институции не съответстват на съвременната действителност и не могат да решават нейните проблеми в динамика, а от там и функциите на образователната система по отношение на физическото възпитание на младежта остават неизпълнени и нерешени.

Против подобен тип оценка на положението се изтъква като аргумент все по-нарастващото провеждане на медийни кампании, съсредоточаването на значителни ресурси, предприемането на административни инициативи, нововъведения и реформи в тази област, но тези усилия, без устойчива и истинска дългосрочна стратегия, взаимна обвързаност и последователност, не решават проблема за двигателната дееспособност и състояние на младото поколение²⁾.

Всъщност дали отговорните политико-държавни фактори имат вижданията и волята за справяне с този проблем? Косвено тяхното отношение и поведение може да се разкрие в ожесточените сблъсъци по дебатите за Закона за образование, в които темата за двигателното развитие е напълно изоставена. Не по-малко показателен е случаят с 20-годишната безпътица, очертана от изпълнения с над 214 допълнения и поправки Закон за физическото възпитание и спорта. Още по-ярко изпъква управленското безсилие с невъзможността да се разреши един елементарен случай – въвеждането на трети час по физическо възпитание, вече повече от 15 години. В заключение, става ясно, че един от **големите проблеми на нашето общество днес е намиране на идеи и доктрина за справяне с предизвикателствата на собственото ни развитие**, както и решаване на проблемите и противоречията, които произтичат от него.

Един от значимите проблеми на образователната и спортната политика в България, който засяга проблема с телесното възпитание на младежта, е неспособността да се намери социалноадекватна и съответстваща на истинските граждански интереси концепция, както и управленски модели за нейното осъществяване. У нас в действителност има свръхинституционализиране в тази област, което е откъснато от действителните потребности на обществото и това е довело да развитие на практики, които носят белезите на формалност и безполезна.

Изграждането на двигателна култура на младото поколение е мащабна мисия, която има отдавна твърде ясно формулирана социално-културна и педагогическа цел: **изграждане на хармонично развито и здраво поколение, способно да проявява жизнена активност и да притежава значителен запас от психическа и нравствена устойчивост за справяне с обществения живот**. Това е общовалиден модел, утвърден със столетия и определящ основните цели на всички образователни системи в цивилизованите държави. **На нас познанието за тези цели не ни липсва³⁾**. Това, което ни липсва, е **невъзможността тези рационални цели да бъдат осъществени като ценностна**

нагласа и сбор от идеали за младежта и да се намери достатъчно успешна организационно-съдържателна форма като фундамент за работа на спортно-педагогическото съсловие. Неспособността да се реализират в България на практика тези цели се определя от няколко особености: липсата на управленско-политическа култура, отговорност и воля, нестабилно управление и организационна система, слаба педагогическа дисциплина и последователност за осъществяване на такава мисия.

Изграждането на двигателната култура на младежта се осъществява в три направления – **училището, обществените организации и в самостоятелна неорганизирана** от обществото двигателна подготовка – във фирми за спортни дейности и услуги, в семейна среда, самоподготовка и обучение. Най-широк мащаб и възможности за системно изграждане на двигателната култура има училището, където е обхванато със занимания почти изцяло младото поколение в България около 750 000 деца и младежи⁴⁾. Една незначителна част – около 30 000 деца и младежи, са подложени на системно тренировъчно обучение по видове спортове, което процентно не може да има решаващо значение за развитие на двигателната култура на младото поколение, а наред с това един от проблемите на тренировъчната дейност в спортните организации е **налагането на едностранчив модел на обучение**, насочен единствено към върхови постижения и изяви, но загърбващ широк спектър от въпроси за цялостното изграждане и култура на личността. Данни за несистемно практикуване на спорт и телесно възпитание в семейството или чрез самостоятелни занимания не съществуват, но анализите на световните тенденции и проследяване на младежката култура през последните 2 десетилетия ясно показват **постепенното отдалечаване на спорта, туризма и двигателната активност от ценностите на дори и младото поколение**, за което тази дейност е най-естествена в психологическо и двигателно отношение.

Ето защо решаването на проблема с двигателното развитие на младото поколение все повече става актуален и **най-напред отговорностите се съсредоточават върху образователната система**, защото ограниченият обхват, спецификите на професионално/комерсиалните практики в спортните организации ги прави все още твърде неадекватни за социални отговорности и потребност. Ето защо насоката на тяхната дейност все повече ги отдалечава от модела на живот на младия човек, както и от естествените потребности от игри, състезания и упражняване за младия човек.

Мястото, където се съсредоточават най-много проблемите на двигателното развитие на младото поколение, е свързано с две насоки на неговата подготовка: учебни форми на занимания по физическо възпитание и спорт в рамките на **класно-урочната концепция и извънучилищните форми на организирани занимания**, в които се прилагат разнообразни проекти, модели и експерименти за провеждане на двигателна активност.

За анализ на класно-урочния модел на физическо възпитание е необходим специален форум, в който обективно и критично да се разгледат натрупаните с десетилетия противоречия.

Извънучилищни занимания със спорт – съвременни перспективи

Извънучилищната дейност със спорт и телесно възпитание през последните десетилетия все повече се утвърждава като водеща по своето значение за възпитателно въздействие сред младите хора. Това е свързано с **общите тенденции за отваряне на училището към различни фактори в обществото**. Към училището все по-значимо насочват усилията и интересите си разнообразни социални, икономически и политически структури, които търсят младото поколение и училището като ресурс за осъществяване на своите цели и интереси, включително и чрез средствата на спорта и телесното възпитание. Именно **този феномен е предмет на този доклад** с намерението само да очертае по-ярко и видимо съществуващите тенденции и процеси, за да може да се извади на дневен ред дискусиата и да се открият редица истини, без които намирането на правилен път и решаване на социалната мисия на извънучилищното възпитание чрез спорт и двигателна активност ще потъва в тресавището на интереси и процеси, далече или противни от педагогически оправданите идеали и мисия на спорта и телесното възпитание, като градивен социален процес сред младото поколение.

Отварянето на училището към партньорство е процес, който не е еднозначен и в една нестабилна и нездрава социално-политическа и културна среда, където липсват надеждни регулатори и гаранции за защита на социалните интереси, съществуват широк спектър от възможности заради слабостта на образователната система тя да бъде използвана като инфраструктурен и човешки потенциал за различни дейности с непедагогически характер – реклама, политическо влияние, медийни изяви, търговски и бизнес цели, за които преди десетилетия беше недопустимо да се говори. С две думи, училището, като институция, е въввлечено във взаимоотношения, които го поставят в неравностойно, зависимо отношение на изпълнител и легитимиращ механизъм за дейности, насочени към използване на неговото стратегическо положение

Главни участници в извънучилищните дейности за телесното възпитание и спорт

Съобразно спецификите на своите интереси, отговорности и влияния към извънучилищни занимания със спорт и физическо възпитание се ангажират:

- държавни институции, МФВС, МО, МЗ;
- компании, предлагащи спортни дейности и услуги срещу заплащане;
- общински власти;
- спортните организации – спортни клубове, федерации;
- обществени организации, развиващи други тип дейности – екологични, политически;

- медии;
- семейството;
- международни и европейски организации и институции.

Основният модел на сътрудничество с училището се осъществява на основата на законово регламентирани длъжности и отговорности с постоянен характер, обществени проекти и програми с краткосрочен и средносрочен характер, договорни взаимоотношения, които не могат да бъдат класифицирани поради значителното си разнообразие. Главният предмет на сътрудничество е свързан с организиране на прояви, развитие на дейности, строителство и поддръжка на инфраструктура, наем и стопанисване на спортни съоръжения, предлагане на услуги и др.

Прави впечатление нарастващата активност и водещо влияние на външните фактори върху определяне съдържанието и формите на извънучилищния спорт и физическо възпитание на външни непедagogически фактори – компании, неспортни организации и външно влияние чрез налагане на модели и проекти. Същевременно все по-ярко се откроява намаляващата роля на спортните федерации и семейството, като участници и фактори за развитие на извънучилищни форми на спорт и телесно възпитание. Открояват се ясно ограничените възможности за създаване и осъществяване на собствени програми и проекти в рамките на училището, с което то доброволно преотстъпва тези активности на други институции без активно участие в определяне на съществените параметри на педагогическа работа по отделните инициативи.

Не на последно място, трябва да се изтъкне налагането на проекти и дейности с политическо значение и ангажменти, в които училищната институция се превръща в придатък към механизми за дейности с коренно различни цели и значение.

След влизането на България в Европейския съюз на обществената сцена настъпи значително изменение на модела за извънучилищни спортни дейности, като все по-ярко се очертават механизмите за налагане на програми срещу финансиране, чрез които в действителност се налага определен тип културни модели, често пъти неадекватни на нашата действителност и възможности. Типичен пример в това отношение е кампанията „Бъди деятелен“.

И с особено значение трябва да се отбележи нарастващата агресивна политика на търговски фирми и компании, които изграждат стратегии и развиват комерсиалноориентирани програми, получавайки улеснен достъп до потенциални клиенти и привилегирани условия за ползване на инфраструктурата понякога чрез прилагане на корупционни практики за получаване на привилегирани договори и условия.

Инициативи и форми на провеждане на извънучилищни занимания, насочени към двигателната активност на учениците

Извънучилищните занимания със спорт и телесно възпитание имат изключително богат спектър от разновидности, които дават възможност за широки

възможности за подбор и приложение в конкретните условия на училищната среда. Голямото разнообразие на форми обаче определя задължението за прилагане на много възискателност при избора на един или друг модел, проект или инициатива съобразно училищната стратегия, общото състояние на развитие на спорта и възможностите на възпитаниците в конкретната образователна среда.

- Тренировъчни занимания и обучение с комерсиална насоченост от фирми
- Спортна подготовка на училищни отбори
- Екскурзии
- Система от училищни състезания
- Състезания, организирани извън училището – компании, НПО, министерства, общински власти
- Лагери – ваканции с комплексна или профилирана спортна програма
- Лагери – ваканции, в които спортните занимания са допълваща част
- Оздравителни лагери и ваканции
- Спортни празници и показни спортни прояви
- Тренировъчни занимания в спортни клубове
- Семинари и курсове за обучение по видове спорт

Доминиращо значение имат прояви с показан и/или с комерсиален характер, прояви с краткотрайно двигателно въздействие, прояви, в които е концентриран финансов, медиен или политически интерес. Основният акцент на проявите е поставянето на цели като забавление, приятно прекарване и преживяване. Характерна е също така и тенденцията за позитивистично и безкритично медийно отразяване на различни програми и дейности.

Важна особеност в осъществяването на извънучилищни прояви със спорт и телесно възпитание е **отсъствието на цялостна концепция, съобразена с интересите на участниците/потребителя – учениците, съобразно образователната стратегия на училището**, възрастовите особености, социалните потребности и други фактори. Честа практика са **паралелизмът и кампанияността** съобразно медийната им стойност и възможност за използване.

Все по-малко се провеждат извънучилищни занимания, които създават дълготрайни ползи и устойчиво развитие на възпитаниците с образователно-възпитателен характер.

Водещи фактори за оценяване на проявите са външноопределими критерии като брой занимаващи се, видове занимания, медийно отразяване и ефект, за които има определени административнорегламентирани стандарти и норми.

Кой генерира проектите?

Предлагането и развитието на проекти за извънучилищни занимания със спорт и телесно възпитание в последните години се превръща във водеща тенденция и механизъм за развитие в тази област чрез легитимиране на модела за разпределение на публичните и програмните финансови средства. Това, което заслужава внимание и се избягва в дискусиите, е проблемът за

управлението, принципите и правилата за подбор на проектите. За разлика от бюджетния и стратегически устойчив модел на финансиране в проектния модел на финансиране се забелязват редица особености, които обективно създават нестабилност, краткотрайност и непоследователност във финансиране на такава дейност, каквато са извънучилищните занимания със спорт, а това в действителност ерозира смисъла дори и на краткосрочните прояви и дейности, защото те остават без развитие. Налице е и още една тенденция. Проектите се осъществяват от все по-специализиращи се групи в институциите, ръководени от администрации, компании или НПО, пропорционално на това намаляват ролята и влиянието на конкретните участници и извършители на проекта – предимно учители треньори, инструктори и възпитатели, които все повече имат чисто изпълнителски функции, включително и в рамките на разширяващото се доброволчество. Главната причина за това е създаваната масивна административно-бюрокраична и специфична работа с документи, изискваща не само специализирани познания и опит, но също така и значителен ресурс от време, което не е специфично за дейността на педагозите. Така постепенно се появява и утвърждава ролята на посредника като нова социална категория, в която участниците в проекта са негови клиенти, а управляващите проектите са негови работодатели. Класификацията на проектите по отношение на мащабите и сроковете за финансиране е също един от механизмите за налагането на нискоефективни модели на финансиране, където собствените проекти на образователните институции са краткосрочни и ограничени по финансиране, докато по-мащабното финансиране задължително налага наличието на посредници – организации, институции, фирми и др.

Още по-ярко се забелязва тази тенденция при осъществяване на проекти от по-голям мащаб – общински, регионални или национални и международни проекти, в които отделната образователна институция – училището, неговите възпитаници и учители се гледат като обект и механизъм за осъществяване на проекта, без те да имат решаващо участие и право на определяне параметрите на дейностите.

По този начин изискването за безкритично приемане и пълноценно участие се превръща в административна норма и всяка форма на педагогическа съпротива или аргументация за неадекватност, неприложимост, неефективност или дори и опасност на предлаганите прояви се разглежда като нарушение на служебната дисциплина и недоброжелателност към водещите институции.

Широкото навлизане на проекти създава и един друг важен етичен въпрос – проблема с информиране, осъзнаване и споделяне на целите и мисиите на дадения проект, както и неговата адекватност по отношение на специфичните възможности и потребности на социалната група, за която е предназначена инициативата. С други думи, не са налице достатъчно педагогически гаранции за адекватността и правото на избор и съучастие в осъществяване на инициативите.

Какви основни насоки на положителни промени се налагат от направения анализ?

Изграждане на нова концепция и принципи на развитие на извънучилищната дейност, имаща за водещо начало – 1. Формиране на национална дълготрайна стратегия и програма за концентриране на по-голямата част от финансовите ресурси в собствени проекти на образователните институции, но създаване на условия за разширяване срока на тяхното действие за изграждане на устойчив модел на развитие и социално въздействие; 2. Засилване ролята на педагогическото и семейното присъствие в определяне целите и задачите, основните организационни и съдържателни рамки в осъществяване на извънучилищното физическо възпитание и спорт; 3. Повишаване на професионалната квалификация и изисквания към спортните педагози, осъществяващи извънучилищно телесно възпитание; 4. Възстановяване сътрудничеството между спортната организация и училището на основата на потребностите на младите хора. Без такава трансформация в цялостния подход само ще се задълбочават сегашните тенденции на социална мимикрия, в която се симулира значителен размах на инициативи и дейности, които в действителност нямат постоянен и педагогически полезен характер и влияние.

Провеждането на извънкласни форми за физическо възпитание и спорт има класически утвърдени организационно-ценностни и съдържателни модели, които трябва не само да се познават добре, но и да се прилагат като канони на възпитателната работа в училището и чрез спорта. Прилагането на модернизми и отклонения от тези форми има коренно различна насока и цели, което ги прави неефективни, а в някои случаи и опасни за естествено и пълноценно възпитание на личността чрез спорта и телесните упражнения. Водещо значение в тази насока трябва да имат устойчивите модели и форми на работа във всяка една институция и организация, за което се изисква:

1. Формиране на **цялостна дълготрайна стратегия за мястото и значението на двигателното развитие на децата в конкретната институция** (училище, спортна организация или обществена група). В тази стратегия трябва отчетливо да се открояват връзката и спецификата между цялостната образователна доктрина и конкретната мисия на една или друга форма на спортна дейност извън училище. Формирането на такава стратегия изисква участието в нейната подготовка на широко формирана комисия предимно от тези, които работят устойчиво с децата – учители, лекари, родители, общински власти, представители на спортни организации с педагогически ориентиран модел на работа.

2. Изградените модели за извънучилищни занимания със спорт и физическо възпитание трябва да са **съгласувана част и елемент от училищното физическо възпитание и да съгласуват своето съдържание с равнището на развитие и възможностите на възпитаниците.**

3. Координирано планиране и съгласуваност на всички извънучилищни прояви, свързани със спорта и физическото възпитание, в които да се очертава взаимната връзка, последователност и функционална обвързаност на отделните инициативи и проекти с оглед решаване на основните цели на дългосрочната образователна стратегия.

4. Ориентация към класически и стабилни форми на ефективно педагогическо въздействие като: целогодишна тренировъчна и образователно-възпитателна дейност.

Лагери и ваканции за обучение и подготовка. Система от състезателни прояви. Ограничаване и отказ от участия в комерсиални, показни или политически обвързани прояви, използващи спорта и физическото възпитание като платформа за осъществяване на своите интереси.

Ръководни начала за подготовка, провеждане и участие на самостоятелно изградени извънучилищни прояви със спорт и физическо възпитание.

– **Определяне на цели съобразно конкретните възможности, потребности и интереси** на конкретната социална група ученици, обхват и времетраене на представената инициатива.

– Цялостно изграден организационен план и програма за подготовка, управление, провеждане и контрол при провеждане на проявите.

– **Механизъм за специализирана подготовка на работния екип**, който провежда педагогическата дейност и организационните страни на проекта или инициативата в методическо и технологично отношение.

– Детайлно обсъждане на **съдържанието, тематиката и обема на дейности, заложи в проекта, които да имат ясна и непосредствена връзка с основните цели и задачи** на инициативата, за да се гарантира значимостта на въздействието и неговата ефективност.

– **Определяне, проверка и подготовка на материални съоръжения** за провеждане на проявата съобразно изискванията на проекта.

– **Осигуряване на информационна система за следене на извършената дейност** и последиците от нея.

– **Социално отразяване чрез медии** сред обществеността за разширяване на обществената популярност на дейността.

– **Определяне на обективните финансови показатели и средства** за провеждане на инициативите. Стремение за развиване на собствена финансова политика.

Изграждането на младия човек поражда проблема за неговата личностна подготовка съобразно конкретните възможности, нужди и особености на развитието в социално-културния и икономическия модел на нашето общество. Усъвършенстването на личността и нейното пълноценно развитие е необходимо да се обвърже с изграждането на комплекс от социалнополезни качества, умения, знания и способности, необходими за нейното приобщаване и

успешно участие в обществения живот. Това осмисля значимостта на двигателната подготовка и развитие на младия човек, които имат безусловно място и значение като фундамент на социалната активност на човека. Състоянието на този проблем още по-остро поставя въпроса за отговорностите и ролята на всички участници в този процес – педагозите, системата на образование, гражданските организации, политическите инструменти за управление на общество да изградят младо поколение, способно да се утвърждава и успява в съвременния свят. Това е основната ценност и мерило за ефективност, които трябва да са крайъгълен камък на всяко начинание, дори и в областта на спорта и физическото възпитание.

БЕЛЕЖКИ

1. Закон за народната просвета 2013 г.
2. Доклад за младежта 2013 г, Министерство на младежта и спорта.
3. Европейска харта за спорта 1992.
4. Образованието в Република България през 2014/2015 г., Национален статистически институт, доклад.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPING EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN SPORTS AND PHYSICAL EDUCATION

Abstract. The goal of this paper is to present the perspectives for analyzing and assessing the effectiveness and importance of extra-curricular sports activities for young people in school age; to present ideas how to deal with the complex contradictions and problems associated with the motor development of young people. The main purpose of this message is to protect the young generation from all experiments, influences, endeavors and ambitions of organizations, institutions and individuals for using motor activity and free time of children and teachers in favor of goals and interests that are contrary to the pedagogical value of sport and do not contribute to the physical and general education of young people.

✉ **Dr. Lozan Mitev, Assoc. Prof.**
National Sports Academy "Vasil Levski"
Sofia, Bulgaria